

Élisée Reclus, anarkisten och vetenskapsmannen

H. Rodriguez

1942

Bland den frihetliga uppfattningens förkämpar från förra århundradets sista hälft, finns det en, som i Nord- och Mellaneuropa är mindre känd, än han förtjänade: Élisée Reclus, den franske geografen. I Frankrike och de spansktalande länderna däremot, räknas hans sista stora verk - "Människan och jorden" - med all rätt till ett bland anarkismens grundläggande arbeten. Kanske står Reclus alltför mycket i Krapotkins skugga, de båda människans karaktär och tänkesätt voro djupt besläktade. I obruten vänskap och intimt samarbete förenades de båda ända till Reclus' död. Men Reclus kräver en egen värdering. Ty visserligen hör han i någon mån till Krapotkins "skola", men han träffade Krapotkin först, sedan han själv blivit färdig och var medveten om sina vägar. Reclus var humanist och hans resor genom många länder samt hans beröring med den moderna socialismen förde honom till det friaste, mänskligaste och tolerantaste tänkande, som överhuvud är möjligt. Vad det gäller tolerans och harmonisk förening av alla det frihetliga tänkandets element, når han vida över de andra anarkistiska tänkarna. Men därvidlag var han inte sentimental eller oklar, han stod med båda fötterna på jorden. Han var en målmedveten arbetare i sitt fack och hela livet igenom en verksam och praktiskt intresserad propagandist.

Élisée Reclus föddes i mars 1830 i en prästgård i Sainte-Foye-la Grande, en ort i sydvästra Frankrike. Familjen var protestantisk och härstammade från gamla bondesläkter i trakten. Det var 13 barn i huset och Élisée höll ihop med allesammans, men med sin äldre broder, Élie, knöt han redan från barndomen en livslång, innerlig vänskap. Om fadern berättar Élisée, att "han hade den märkliga egenheten att leva efter sitt eget samvete". Då Élisée var 4 år, valdes hans far till ordförande för det evangeliska konsistoriet, men avböjde. Antagandet av en sådan post ansåg han oförenlig med Kristi lära. Han flyttade som pastor till en enkel pyrenéer-by, där bönderna sympatiserade med hans hållning.

Vid tioårsåldern kom Élisée i skola och besökte sedermera flera religiösa anstalter - också i Tyskland. Han började med teologiska studier. Blev så lärare i Neuwied vid Rhen och kom som student till Berlin, där han blev lärjunge till den tyske geografen Karl Ritter. Lärarens idéer blevo avgörande för Reclus' egna geografiska uppfattningar och vid den tiden lämnade han tanken på teologiska studier. Han skrev till sin fader och förklarade, att han icke kunde bli präst. "En tid ska komma, då varje människa ska vara sin egen konung och sin egen pastor... Ingen människa ska regera eller leda den andre, utan var och en kommer att predika den sanning, som han själv känner och tror!" heter det bl. a. i brevet.

Redan då stod Reclus under inflytande av de revolutionära idéerna, hans anarkistiska tankeriktning stod fast. Före statskuppen den 2 december 1851, då han befann sig i Orthez i Sydfrankrike, hörde han till dem, som sökte uppelda republikanernas motstånd, och då reaktionen segrat, måste han och brodern Élie lämna landet. Élisée kom till London. Eftersom han trodde på en långvarig reaktion i hemlandet, umgicks han med planer på att resa till Amerika, och två år senare befinner han sig också i USA, för att något senare hamna i Neuva Granada, den stora sydamerikanska republiken, som då omfattade flera av de nuvarande sydamerikanska staterna. Han förde ett äventyrligt liv på den tiden. Ridande på en mulåsa och försedd med ett litet lager tråd och nålar färdades han till de mest avlägsna indianbyar i Colombia. För en nål fick han uppehälle för en hel dag och indianerna betraktade honom som en trollkarl, eftersom Reclus var vegetarian.

Av hans kolonistplaner blev intet, men däremot ägnade han jordskorpan, flodbäddarna och människornas odlingar sitt studium och intresse. Denna resa var det som avgjort utvecklade honom till den blivande geografen. Då han återkom till Paris, 1857, var han uppfylld av idén att bli professor i geografi. Under tiden började hans första smärre skrifter att komma ut och som geografisk publicist blev han allt mer och mer bekant. Snart nog blev han medarbetare i den ledande tidskriften "Revue des deux mondes" och under 37 års tid publicerade han sina verk hos den världsbekanta parisiska förläggarfirman Hachette. Vid sidan om stora vetenskapliga verk författade han ett otal resebroschyrer och artiklar.

Under det prussisk-franska kriget gick han med i Natinalgardet för Paris försvar. Änkönt han var anarkist kandiderade han till Nationalförsamlingen, för att gå in för "krig till det yttersta". Antagligen drevs han till detta av liknande idéer som Bakunin, i dennes plan för en kommunalistisk revolution och bildandet av "Kommittén för Frankrikes räddning".

Reclus var också aktiv deltagare i pariserkommunen, överrumplades då av en patrull samt fördes som fånge till Versailles. Under ett års tid släpades han så från det ena franska fängelset till det andra, varpå han släpptes, till följd av en petition som inlämnats av ledande vetenskapare. Han dömdes till tio års landsförvisning och

utvisades. I Schweiz stötte han åter samman med Èlie och efter landsförvisningens upphörande återvände han till Paris. Men då rådde där stora anarkistförföljelser under 90-talet, varför han åter måste lämna landet och sedan tillbringade resten av sitt liv i Belgien. Där framträdde han särskilt som docent vid en nygrundad fri höskola, "Université Nouvelle". Han dog år 1905.

Så långt Reclus liv! Hans idéer utvecklade sig harmoniskt med honom själv. Sin fader betraktade han som "praktisk kommunist", som "groende anarkist", och ur denna förebild drog han redan tidigt de andliga konsekvenserna. För första gången sammanfattade Reclus sina frihetliga idéer i ett (troligen 1851 skrivet) manuskript, vilket han gav titeln "Frihetens utveckling på jorden".

Karakteristisk för Reclus är följande tanke:

"Man ska dock inte tro, att friheten är det enda mänskliga slutmålet, ty då skulle alla förhoppningar mynna ut i en gigantisk egoism. En annan idé, kärlekens, utvecklar sig som parallell till den förra. För varje särskild människa är friheten ett mål, men den är endast ett kärlekens medel till den universella broderligheten..."

Friheten var för Reclus en världsomfattande idé:

"I frihetens stora idé, utmynna alla av de olika civilisationerna frambragta idéer och därför måste alla länder meddela varandra de redan vunna delarna av sanningen. Över berg och hav måste en gång Benares och Memphis tala med varandra, Babylonien med Alexandria. Nu måste alla folk förena sig i en stor konsert och efter varandra sjunga var och en sin, från den himmelska harmonin lösryckta not..."

I denna uppfattning flöt för Reclus den sanna kristendomen, allas verkliga suveränitet, den sanna socialismen, samman. Socialismen måste vara frihetens konsekvens, ty "den politiska friheten är ett intet utan de andra friheterna - ty är inte folksuveräniteten ett hå, då den utövas av människor, som dö av hunger och gå i trasor?"

Emigrationen verkade klagande för Reclus. Här kom han tillsammans med ledande andar inom den dåtida franska socialismen. Självklart växte under denna tid också hans avsky för politiker, samtidigt som hans frihetliga tanke befästes. Avgörande i detta fall voro dock upplevelserna i Amerika. Ty där öppnades på allvar hans blick för världen. Rasfrågan - i dag minst lika aktuell och förhärjande som i det förgångna - sysselsatte honom hela livet igenom. Reclus' första hustru var dotter till en fransman och en senegalesiska och med undantag av brodern stod ingen honom mera andligt nära än denna kvinna. Sedan sin vistelse i Amerika trodde Reclus på den kontinentens framtid, särskilt var han övertygad om det stora värdet i den amerikanska rasblandningen. De fattiga och enkla sydamerikanska republikanerna såg han som blivande vägvisare för mänskligheten. (Det är betecknande, att en modern forskare och författare som B. Traven är inne på samma tankebanor och med kraft hävdar och vidareutvecklar dessa Reclus' ras-teorier och hans spådomar om Sydamerikas enkla folk som de, vilka en gång skola visa mänskligheten på rätt väg. Red:s anm.) De latinamerikanska ländernas stora fördel såg Reclus framföra llt i bristen på "undertryckta nationer", i det gemensamma språket och i rasblandningen. Han såg *en* stor nation av kontinentalt omfång i vardande, en förebild för det söndertrasade Europa.

Efter hans återkomst från Amerika uppstod snart en intimare anknytning till den socialistiska rörelsen. Tillsammans med Èlie slöt han sig till den kooperativa riktningen. Bröderna Reclus bildade tillsammans med några andra socialister ett sällskap, som kallades "Arbetskredit", vars mål var befordrandet av konsumtionsföreningar och produktiv-kooperativer i anslutning till Proudhons idéer. Experimentet misslyckades, på grund av att kapitalbristen bringade företaget i skuldsättning. Efter denna period av praktisk verksamhet ägnade sig Reclus åt mera allmän propaganda. Han kom med i den intimare Bakuninska vänkretsen. Bakunin hade då nyss återvänt från Stockholm 1864 och sökte anhängare för sitt Internationella Bröderskap, i vilket han utom bröderna Reclus också upptog - George Clémenceau! Bakunin hade det bästa intryck av de båda bröderna. Han skrev senare om dem: "De båda bröderna Reclus är två lärda, men på samma gång de enklaste, ädlaste och mest oegennyttiga män." Han tillfogade, att dessa män äro bevis för, att man samtidigt kan vara "ateist, men ändå djupt religiös". Och särskilt framhöll han deras rakryggade hållning under Pariserkommunen. Naturligtvis avvek Bakunins

temperament från de båda brödernas. Två år efter Kommunen yttade Bakunin sig därom, helt öppet: "Élisée Reclus har kanske inte så helt och hållet fan i kroppen, som det vore önskvärt, men det är en temperamentssak. Han är helt och hållet en av de våra!" I verkligheten stå Bakunin och Reclus emot varandra som två revolutionärer av helt olika andlig typ, men fallet visar, att dessa motsatser inte behöva utesluta, utan mycket väl kunna *komplettera* varandra. Reclus var mera en det uppbyggande arbetets man än nedrivandets och angreppets, men även hans vetenskapliga tänkande gällde städse frihetens idé och den sociala förnyelsen.

För fullbordandet av sina vetenskapliga arbeten för firman Hachette, måste han företaga många och långa resor i olika länder. Och alltid förenade han sina geografiska forskningsresor med studiet av de politiska och sociala frågorna. Folkpsykologiska iakttagelser av stort värde finnas i hans manuskript och arbeten. (Han yttrade sig ytterst negativt om den frihetliga sakens utsikter i Tyskland, men begeistrades för Garibaldi och den italienska enhetsrörelsen.) Hans resor företogs på enklaste sätt. Som en folkets man vandrade han omkring och han säger själv på ett ställe: "I Frankrike höll man mig för lantbrevbärare, men i Spanien trodde man, att jag var desertör, vilket gjorde, att de spanska bönderna kommo emot mig med stor sympati..."

Naturligtvis utnyttjade han sina resor till att delta i den revolutionära rörelsens föranstaltningar. Sålunda var han med på Freds- och Frihetligans kongress i Bern 1868, där Bakunin och hans vänner voro särdeles aktiva. Här uppträdde Reclus för första gången offentligt som anarkist. Han höll ett längre föredrag till diskussionspunkten "Federalismen".

Det var förresten i Schweiz, som han efter sina fängelseår riktigt kom i personlig kontakt med den revolutionära frihetliga rörelsen och blev medarbetare i den offentliga propagandan. Här anslöt han sig till den berömda Jurafederationen, inom vilken den tidens alla frihetliga krafter koncentrerades, och hans samarbete med Bakunin blev mera intimt. Reclus stod Bakunin nära hela livet och, då den store ryska revolutionären dog 1876, talade Reclus vid graven. Han tillhörde också en kommitté, som sökte förverkliga ett utgivande av Bakunins samlade verk. En samlad upplaga lyckades man aldrig åstadkomma, men det var Reclus' initiativ, att den första upplagan av "Gud och staten" kom ut. Ty det var Reclus som tog hand om materialet och gav manuskriptet dess bekanta titel.

Men ännu mera samarbetade Reclus med Krapotkin. De båda lärde känna varandra år 1877 och deras första gemensamma verk var tidningen "Le Travailleur" (Arbetaren), som grundades i Schweiz för spridning av de anarkistiska idéerna. Från den tidens arbeten av Reclus kan bl. a. anföras en artikel ur "Le Travailleur", skriven med anledning av den rysk-engelska konflikten. I den heter det:

"...hittills har inte något krig så piskat upp folken medelst sina politiska följare och ändå, om vi ställa oss på den enda och oss tillkommande plattformen, så förtjänar allt detta endast vårt djupa förakt... De oerhörda massakrerna, stölderna av territorium, äro inte endast genom metodernas avskyvärdhet att fördöma, de äro också föraktliga på grund av sitt armod på resultat av verklig betydelse för mänskligheten. Om orientvarorna komma till oss från och med nu stämplade såsom engelska eller ryska, om Medelhavsflottan hissar den brittiska eller moskovitiska flaggan, om matroserna i Bosporen sjunga 'God save the King' eller vråla 'Gud skydde tsaren' - vad bringar det för nytt åt folkens inre liv?"

Till hela sitt väsen och tänkande var han internationalist, ja, interras-ist, om uttrycket tillåtes. men det hindrade honom inte från att i de, i Eùropa då pågående, nationella självständighetstendenserna se beaktansvärda strävanden. Han sympatiserade helt och fullt med de små folkens språkligt-kulturella autonomistävanden, men varnade dem för att binda sin sak vid stormakternas intressen. Så intresserade han sig för den flamska språkrörelsen, men vände sig mot de flamländare, som gjorde sin nationella sak identisk med de tyska erövringsplanerna. Något som särskilt framträdde 1914. Reclus förutsåg denna möjlighet och protesterade skarpt och påpekade oförenligheten mellan ett frihetligt ideal och de tyska spekulationerna. "Ty", sade Reclus, "mer än andra folk representera tyskarna disciplinen, det vill säga döden." Naturligtvis kunde man tillägga, att en sådan varning för att knyta an ett litet folks nationella strävan till en stormakts intressen, inte borde enbart gälla Tyskland, utan *alla* stormakter. Praktiskt har de senaste åren den tyska nazismen visat faran genom sitt cyniska sätt att utnyttja frasen "söndra och härska", medelst vilket den splittrat Europa. Så långt kan man alltså

anse, att Reclus påpekanden voro en skarpsinnig förutsägelse om den sedan inträdda verkligheten. (Se våra dagars Kroatien, Slovakien, etc.!)

Från 1880 medarbetade Reclus i den tidens mest betydande anarkistiska tidskrift: Krapotkins "Rèvolté" i Genève. (En tidning som sedan utkom under namnet "La Rêvolte" och slutligen förvandlade sig i "Temps Nouveaux", då den till 1914 utgavs av Jean Grave i Paris.) I denna tidskrifts nummer finns Krapotkins hela propagandistiska livsverk publicerat. Men Reclus' andel i publikationen är också stor.

Under Schweizer-tiden funno Krapotkin och Reclus varandra även i värdesättandet av den franske filosofen Marie Jean Guyau, vilken Krapotkin ägnar betydligt utrymme i sin "Etik".

Över så gott som alla tema, som sysselsatte honom, skrev Reclus i "Travailleur", "Rèvolté" och andra efterföljande tidningar. Tyvärr är mycket litet av denna publicistik bekant. Med undantag av en skrift, som utkom på 80-talet och nybearbetades 1890 av författaren. Det är den i de flesta länder spridda och kända "Evolution och revolution". I detta arbete ger Reclus en sammanfattning av sina uppfattningar.

Här behandlar Reclus anarkisternas uppfattning om revolutionen. Alla revolutioner voro kraft-tecken, säger han. Oftast bara ett uttryck för tjurens kraft, då han stormar mot det röda skynket. Anarkisterna vilja ge revolutionen ett innehåll, förbereda sig på den, vilja sammanfatta alla delrevolutioner i en stor social revolution. Revolutionen måste bli ledd av vetande. "Så som den alltid på sitt verk tänkande konstnären helt och hållet har det i huvudet, innan han skriver ner det eller målar det, så ser historikern redan i förväg den sociala revolutionen: för honom är den redan gjord! Dock ska vi inte hänge oss åt någon illusion: vi veta, att slutsegern kommer att kosta oss mycken möda, blod och kval!" I dag, drar Reclus slutsatsen, stå vi i en evolutionär epoks avslutande period, en revolution förkunnar sin ankomst. "Den dag skall komma, då revolution och evolution följa omedelbart på varandra, från önskan till handling, från idé till förverkligande, sammanfallande i en och samma företeelse." Dessa idéer har Reclus förkunnat i alla sina skrifter och dessa ha i sin tur spelat en stor roll i den fransk-, spansk- och engelskspråkiga frihetliga propagandan. Så långt det var möjligt lät han dessa tankar också komma till uttryck i sina geografiska skrifter, änskönt förläggaren här drog snävare gränser för sådana ting. Men ändå måste man säga, att han i sina vetenskapliga verk låtit sin anarkistiska uppfattning klart komma till uttryck. Hans egen uppfattning om sin verksamhet som propagandist var dock blygsam. Han påstod sig bara stå där vid sidan om och indirekt syssla med de revolutionära angelägenheterna.

Det var Reclus avsikt att avsluta sina geografiska verk med socialgeografiska helhetsframställningar, och i viss mån kan man säga, att i hans sista verk, "Människan och jorden", föreligger ett sådant arbete. "Jag ställer mig på den mänskliga solidaritetens ståndpunkt!" utropar han på ett ställe och hävdar desslikes, att "ingen utveckling i folkens liv kan skapas på ett annat sätt än genom individuella bemödanden. I den mänskliga personen, samhällets primära element, måste man söka samhällets impulsiva stöt, som är bestämd att omvandla sig i frivilliga handlingar, till spridande av idéer och för deltagande i handlingar, som förändra folkens gång... 'Klasskampen', sökandet av harmoni och individens suveräna avgörande - det är de tre rader av fakta som studiet av den sociala geografin avslöjar för oss..."

Betraktar man Reclus samlade verk, så måste man säga, att han försökte vara en fostrare till frihetens idé. (Erzeiher zur Idee der Freiheit). Och om han inte avlidit så snart, hade han säkert fått vara med om att *praktiskt* fostra i frihetlig anda: Ett år före sin död besöktes han nämligen av Francisco Ferrer, som utbad sig Reclus' medverkan till startandet av "La Escuela Moderna" - den fria skolan.

Denne fostrare till frihet, i högsta grad en toleransens man, yttrade sig om de anarkistiska attentaten på 90-talet på följande sätt: "Vreden har sitt berättigande, sin dag och sin timma. Men långsamt genomträngande av tänkande, medelst ord och böjelser, har en helt annan makt." De våldsamma medlen äro bra, varje förtrytelse mot undertryckandet är en rättvis handling. "Men att säga, att de våldsamma medlen är de enda verkligt allvarliga medlen, det skulle betyda, att man påstod vreden vara det allvarligaste argumentet i en diskussion..."

Man kan säga, att han själv definierade sin roll i, vad han ungefär vid samma tid skrev:

"Jag inskränker mig till att säga, att varje god, av kärlek uppfylld människa måste ställa sin kraft, även sin fysiska, i det godas tjänst; att personligt och kollektivt försvar är legitimt och att resignationens teori förefaller mig omänsklig... Jag säger, att jag är och förblir till för de besegrade och undertryckta, vad namn de än bära, vilken nation de än tillhöra... Jag säger, att jag, lugn mitt i ti-

dens upprördhet, vill fortsätta mitt studium av sanningen, mitt sökande efter rättvisa, och bedriva min glada propaganda för den mänskliga solidariteten.”

Det Anarkistiska Biblioteket

H. Rodriguez
Élisée Reclus, anarkisten och vetenskapsmannen
1942

Syndikalismen #1 1942

sv.anarchistlibraries.net